

הספרות בעידן הפוסט-אנושי

הספרות מייצרת דה-הומניזציה או מכניזציה של האנושי, אך היא גם זו שמחזירה אותנו אל מי שאנחנו בסופו של דבר: בני אדם על כל מורכבותם ועם כל רגשותיהם.

במובנים רבים אנו חיות בעידן פוסט-אנושי, עידן שמערער על מרכזיותו של האדם בעולם ועל ייחודו של הפרט בעולם זה. הפוסטמודרניזם נוטה לערער על עצם קיומו הקוהרנטי, שלא לומר על ייחודו של הסובייקט האנושי. מאז אמירתו המפורסמת של אדורנו ש"לכתוב שירה אחרי אושוויץ זה מעשה ברברי", הספרות נוטה לנטרול אנושיות של גיבוריה וגיבורותיה, ואולי גם של קוראיה. עם זאת, דומה שאחת הדרכים היחידות לרה-הומניזציה, או שמא להתחברות מחדש אל האנושי שבנו, היא דווקא דרכה של הספרות, המאפשרת לנו (או אפילו מכריחה אותנו) להזדהות או לפחות לגלות אמפתיה לאותן דמויות שאנושיותן נשללה מהן.

אדגים את מהלך הדה-הומניזציה ואת האפשרות לחיבור מחודש אל האנושי באמצעות כמה יצירות שונות של אותה סופרת עצמה: אורלי קסטל-בלום. קסטל-בלום פרצה אל הסיפורת העברית במהלך חדשני ומפתיע של כתיבה פוסטמודרניסטית. (ותיזכר אמירתו של אחד המבקרים על כותרת הרומן הראשון שלה, "היכן אני נמצאת": "אני לא יודע, וגם לא מעניין לי"). הדמויות בספריה המוקדמים, מרתקות ככל שתהיינה פעולותיהן, מנוטרלות מאנושיותן באמצעות השטחה מוחלטת. אין לפנינו דמויות בעלות תודעה ייחודית ומרתקת, ולמען האמת הן לא ממש בעלות תודעה. כותרות חלק מהסיפורים הקצרים שלה מדברות בעד עצמן: "האישה שילדה תאומים ועשתה בושות", "האישה שכף ידה נתקעה בתיבת הדואר", "האישה שחפשה ווקי טוקי", ועוד. אפילו דולי, גיבורת הרומן "דולי סיטי" היא רופאה (אולי, אין דרך לוודא זאת) ואם

* סמדר שיפמן נפטרה ימים אחדים לפני ירידת גיליון זה לדפוס.

(אולי, אין דרך לוודא זאת). תודעתה מנוטרלת מייחוד, ובמידה רבה גם מאנושיות; גם הניסיונות לתייג אותה כ"מטורפת" אינם מעלים תובנה מעניינת כלשהי בדבר ייחודה של המטורפת, או נסיבות פרטיות כלשהן של יציאתה מדעתה.

אפשר שהדוגמה הקיצונית ביותר לדה-הומניזציה בסיפוריה של קסטל-בלום היא הסיפור "הסופרת כזונת צמרת", שבו הסופרת נתפסת כמכשיר לייצור סיפורים, מעין סייבורג שחלקו אדם וחלקו מכונה, ותפקידו לייצר מוצרי צריכה קפיטליסטיים: "הרופא אמר שהם העבירו צינורית דרך מיתרי הקול שלה, ומשם, דרך הוושט, לגידים של האצבעות הארוכות שלה, ועד (סליחה על המילה) לווגינה שלה, כדי שתוכל להמשיך באורח חיים נורמלי ככל האפשר, אם כי אפשר שהיכולת שלה להגיע לאביונה נפגמה לעד בשל פגיעה בלתי הפיכה באזורים הרגישים. המשפחה, שלא שמעה על הצורה הזאת לשחזור בני אדם, הביטה ברופא בתדהמה, ומישהו שאל: 'באמת עשיתם את זה?'"

כחלק מן התשובה של הרופא לשאלה זו, אנו מקבלים הסבר למטרת השחזור שלה כאדם: "אם נושפים עליה באיזור הגרון, [...] היד שלה מתחילה לעבוד, והווגינה מפרישה נוזל צהוב, שאין לו ריח שושנים. [...] הנשימות מחלצות מנגנונים שמשחררים ססתומים. צריך רק לשים עט בין האצבעות, אפילו לא דף מתחתן (אם לא רוצים) – הסיפורים יכתבו." הסופרת, שמעלתה הבולטת היא יכולתה למכור ספרים, משוחזרת כדי שתמשיך לכתוב ספרים.

קל להדגים את הדה-הומניזציה של הדמויות אצל סופרת שכה רבים כתבו על דמויותיה כדמויות שטוחות, בעלות תודעה שטוחה, לא יציבה, ואף לא מאופיינת. אך מה שאני מבקשת לעשות כאן הוא להדגים במקביל גם את הדרך שבה אותה סופרת עצמה מחברת אותנו מחדש אל הדמויות, חושפת אותנו לאנושיות ולאנושיותנו-שלנו. אעשה זאת באמצעות שתי אפיזודות מן הרומן האחרון שלה עד כה, "הרומן המצרי".

האפיזודה האחת מופיעה בפרק הנקרא "מותו של קרוב משפחה". הפרק מתאר את גסיסתו ומותו של קרוב משפחתה של המספרת בבית החולים איכילוב. הוא כתוב כסדרת הנחיות למי שיושבת ליד מיטתו של הגוסס, הנחיות על דרך השלילה (אל תעשי את זה ואת זה), אירוניות ואף סרקסטיות. "כשאת ליד מיטת גוסס בן שמונים-ומשהו, במיין של בית-חולים איכילוב, והוא כבר מורדם ומונשם ומחובר לכל המכונות והצינורות האפשריים [ממש כמו הסופרת כזונת צמרת], ומעליו, מאחורי זוכית מלבנית עם ריקועים, דולק פלורוצנט לבן בעל אור חזק מאוד – שלא תעזי לבקש מהצוות לכבות את האור החזק הזה הנוחת על הפנים של הגוסס. זה אור העבודה שלהם!" הפרק ממשיך בנימה סרקסטית זו, כשהמספרת מתארת את הרופאות השונות, החסרות כל אמפתיה לחולה ולמלווה שלו, הרוצה לשהות לצידו בשעת הפרידה, ומגחיכה את התנהלות המוסד כולו.

כשהרופאה שואלת את המספרת מאין לה לדעת שזה באמת דודה הגווע כאן, מזהירה אותנו המספרת: "בשום פנים ואופן לא לומר: 'את צודקת. אני באתי מהרחוב ותפסתי גוסס מזדמן לבכות עליו.'" ההנחיות למלווה מרחיקות אותנו מהסיטואציה, מייצרות אירוניה משועשעת, ולמעשה עושות דה-הומניזציה של הפרידה מן הגוסס. אולם לאחר שהמספרת מצייתת לכל ההנחיות המשוערות על התנהגות נאותה בבית החולים, לאחר שהיא נשלחת לשתות קפה ולא להפריע לרופאים במלאכתם, היא מדווחת: "כשאת

חוזרת מ'ארומה' אחרי כל הסיבוב, הצוות החדש של פנימית ח' בכלל לא נותן לך להיכנס לטיפול נמרץ. אז מה יצא מכל ה'לכי' לשתות קפה בינתיים?' יצא שעוד יותר הרחיקו אותך מחבר-הקיבוץ לשעבר, ואת לא יודעת את נפשך מרוב חוסר-אונים. [...] בזמן שהיית ב'ארומה' וחיכת בתור הארוך – הוא הלך לעולמו. אבל ממילא לא התאפשר לך להתקרב אליו, וגם לא יכולת למנוע את מותו."

לפתע, בין האירוניה המחודדת הנוגעת לנהלי בית החולים לבין הביקורת הסרקסטית על הרופאים שכלל אינם רואים את החולה ואת המלווה שלו כבני-אדם שב ועולה האדם (או, במקרה שלנו, האישה): זו שאינה יודעת נפשה מרוב חוסר-אונים, זו שמקוננת על הרחקתה מן הדוד הראוי לפרידה נכונה יותר, אנושית יותר. זו שאומרת בדיאלוג המדומיין שלה עם הרופאים שהוא היה "איש ישר והגון", ומוסיפה "עכשיו גם אפשר לנקוב בשמו של הגוסס כדי להראות שהוא בשר ודם מן היישוב. אולי אם הדוקטור תשמע שם פרטי ושם משפחה היא תתרכך." הקריאה או ההזמנה לרה-הומניזציה מגיעה דווקא מתוך הטקסט של קסטל-בלום, שכה הרגילה אותנו לדה-הומניזציה של גיבורותיה וגיבוריה.

אין זה מקרה בודד, ואסתפק בדוגמה אחת נוספת, מתוך הפרק "ההשבעה" באותו רומן. הפרק מספר על נסיעתה של הבת הגדולה, מי שדרך תובנותיה מועבר רוב הרומן, מלווה בביתה ובבת הצעירה של בת דודתה, להשבעה של בנה בטקס סיום הטיירונית של חיל הים. כפי שניתן היה לצפות מטקסט של קסטל-בלום, הנסיעה כולה משובשת, ומתרחשת במעין טריטוריה מקבילה למציאות המוכרת לנו. הבת הגדולה עסוקה בשאלה איך למצוא המבורגר כדי להביאו להשבעה, האם הכרטיס שלה יעבור בתחנת הדלק, ואיך להגיע בזמן. "היה מורל גבוה", מדווחת לנו המספרת, "אך לפרקים קטע אותו הפחד שכרטיס הישראכרט זיירקט של הבת הגדולה לא יצליח לעבור בתחנת הדלק." ברור שכאשר הן מגיעות אל הטקס, הבן כבר לא רוצה את ההמבורגר שביקש, כי "כל החיילים כבר אכלו פיצות שהביאו להם המתנדבות של האגודה למען החייל." עד כה, התהליך של ריקון או רידוד הרגשות האנושיים פועל כמצופה מטקסט פוסטמודרניסטי – אין לפנינו טקס-מעבר רב רושם, אלא שאלות יומיומיות של איך מגיעים לטקס עם המבורגר חם, ואיך למצוא סניף של מק'דונלדס בדרך. אך כאשר הבן מקבל את פניה של אימו, צף ועולה מחדש האנושי: "נדב היה נרגש, אך הקפיד לא להתייחס לאמו בנוכחות אביו, כאילו הדבר אסור. // הבת הגדולה השתוממה. הלוא היא אמו של החייל הזה, ומדוע החייל הזה בכלל לא מתייחס אליה? // אביו דיבר אליו והסביר את חשיבות האירוע, שהוא צומת דרכים בחייו כבוגר. // לא היתה שום אפשרות להתקרב אל הילד."

ההדרה של הבת הגדולה, מוטיב שחוזר ומופיע לכל אורך הרומן (החל מאי-היכללותה בליל הסדר המשפחתי, דרך גירושה ממיטת דודה הגווע ועד להדרתה משייכות לבנה) מוצגת פה באופן שמעורר אמפתיה. הממד האנושי-הרגשי שנוטרל באמצעות המבורגר, פיצה ושאלת התשלום על הקולה חוזר וצף, ואיתו, כמובן האמפתיה. אי-אפשר שלא להזהות עם הבת הגדולה, החוזרת ומודרת מחייה, ממש כמו גיבורות אחרות ברומן זה. אנו חוזרות ומוצאות עצמנו אמפתיות, מבינות, קשובות לפנייה הרטורית שלה אלינו (מדוע החייל הזה בכלל לא מתייחס אליה?), כלומר – הקוראות, כמו הגיבורה, עוברות תהליך של רה-הומניזציה.

הספרות, לטעמי, ממוקדת באנושי. הן מתוך חשיפה מתמדת של רעיונות, רגשות וקשרים אנושיים, והן בכך שהיא מאפשרת לנו ולעיתים אף כופה עלינו כקוראות וקוראים, קשרים בין אישיים, קומוניקציה רגשית עם הדמויות הבודות. לכן, גם כשהספרות מייצרת דה־הומניזציה או מכניזציה של האנושי, היא זו שגם מחזירה אותנו אל מי שאנחנו בסופו של דבר: בני אדם על כל מורכבותם ועם כל רגשותיהם.